

סקירות ספרים

סדנא דאישה אחד הוא...

← סמדר ברק

טל דקל,

על נשים והגירה: אמנות ומגדר בעידן טרנס לאומי,

רסלינג, 2014

אמניות מהגרות: אישיות ויצירה

ד"ר טל דקל עוסקת באמנות מודרנית ובזיקתה למגדר, לאום, אתניות ומעמד כלכלי. בספרה היא בוחנת את הקשר בין הגירה וביטוייה ביצירות של אמניות מהגרות. במבוא החוקרת מגדירה כמה מושגים המשמשים אותה בספר, ובהם: גזע, מעמד ומגדר - שלושה יסודות שבאמצעותם היא מאפיינת את המהגרות. דקל מדגישה שהתבססה במחקרה על ריאיונות עם האמניות. הן התבקשו, בין השאר, להביא יצירות משלהן שהן מעניינות בעיניהן ולהסביר את משמעותן.

אמניות סרביות

בפרק הראשון מתוארות עבודות של אמניות מזרח אירופאיות, שפעלו בשנות התשעים של המאה ה-20 לאחר התמוטטות הקומוניזם: **טניה אוסטוג'יק הסרבית** המגיבה בעבודותיה על מצב הנשים בעידן של אירופה המשתנה והטרנס-לאומית - כשרבות מתושבות מזרח אירופה שואפות להשיג ויזות למערב גם בדרכים לא דרכים; **מיליקה טומיק הסרבית** המציגה את תהליכי כינון הזהות הלאומית החדשה. ביצירתה 'חלומות וקונפליקטים' - הדיקטטורה של הצופים' היא ניסתה לבטא את תחושת הערעור הגדולה שחשו אזרחי מה שהיה בעבר יוגוסלביה, ובין השאר כתבה בטקסט שליווה צילומים בביאנלה של ונציה: 'דמיינו שאתם מתעוררים בבוקר אחד ומדינתכם נעלמה. המיטה והבית נראים במבט ראשון אותו דבר, [...] אבל השכנים כאילו השתנו והעיר משנה את פניה. [...] כל מערכת הערכים שלכם מתחילה להיות מושפעת מהשינויים שמתרחשים בחוץ, [...] בתוך פחות מעשור תבחינו שאתם עצמכם מדברים במבטא אחר ומתייחסים לעולם באופן שונה משפת אמכם המקורית, ובקרוב כבר לא תכירו את העצמי הישן שלכם.'

אמניות שעלו מבריה"מ לשעבר לישראל

הפרק השני עוסק במהגרות מברית המועצות לשעבר שהיגרו לישראל. החוקרת מדגישה שהעובדה שהייתה זו עלייה גודלה מאוד מבחינת מספר המהגרים - כמיליון איש - יש לה השפעה ניכרת על התקבעות סטריאוטיפים על המהגרים בכלל ובמיוחד על הנשים שבקרבתם. האמנית **תמרה ברודינסקי** עסקה בסטראוטיפים שהוצמדו למהגרות; באחת מעבודותיה, למשל, בחנה את זהות המהגרת המתאפיינת באמצעות הלבוש: היא הרכיבה דמות אישה משני תצלומים: אישה עובדת בניקיון ומאחוריה רמז לאישה הדורה נעולה בנעלי עקב.

רופינה מורביובה-לין עסקה בסטראוטיפ הרוסייה הזונה. היא תיעדה בווידאו רצף מפגשים אקראיים שלה ברחבי הארץ עם גברים: חלקם הציעו לה ידידות או חברות, אחרים דרשו קיום יחסי מין תמורת תשלום. היא ציינה שבחירה בסוג כזה של עבודה מתוך חוויותיה האישיות. כמוה יצרה אנה קונצמן את 'יקטרינה הגדולה' - סרט הנפשה על נשים יוצאות ברית המועצות שנקלעו לתעשיית הזנות, והשתמשה בו באלמנטים גזורים מנייר את האמנות העממית הרוסית בעיטור כלי עץ. טכניקת עיטור זו מאזכרת את האומנות הנשית המסורתית כמו רקמה וטוויית שטיחים. היא ציינה שאף על פי שהיא מרגישה ישראלית לחלוטין ושירתה כקצינה בצבא, לא פעם נפל בחלקה יחס מפלה בחברה הישראלית.

אניה קרופיאקוב עסקה במקצועות שהרוסיות אופיינו בהם: קופאיות, מנקות, מטפלות ומאבטחות. היא צילמה סדרת תצלומים של מהגרות העובדות בניקיון - רובן ככולן בתנאי ניצול. היא סיפרה שראיינה אותן לפני הצילומים, ובשיחות התוודעה אל הקושי ואל התסכול שלהן עקב היעדר אתגרים בעבודה.

יאסנה גולדשמידט ביטאה בעבודת הווידאו 'עֶשְׂנִי גויה' את החשד שהתעורר לעתים קרובות ביחס אל העולות מרוסיה, שהן אינן יהודיות. היא עצמה בת לאם לא יהודייה ולאב יהודי, כלומר אינה יהודייה על פי ההלכה, אך הייתה זכאית לעלות ארצה מתוקף חוק השבות ומתמודדת עם זהותה. זהותה תלויה בתחושותיה האישיות - ברוסיה הרגישה יהודייה מדי, ובישראל אינה יהודייה דיה.

החוקרת מדגישה שבעיני האדם ברחוב העולים מברית המועצות לשעבר הם קבוצה אחידה, אך אין זה כך שהרי הם שייכים למגוון תרבויות, ולעתים השילוב בין התרבות המקומית לבין התרבות הכלל-סובייטית יוצר עבודות מעניינות. רימה ארסלנוב שעלתה מאוזבקיסטן והתמחתה בעיצוב קרמי, משקפת ביצירותיה את העירוב התרבותי. למשל, בעבודתה 'טנקיסט' יצרה דמות חייל בשריון עשויה ממלט וחול. את מדי הצבא ואת ראשו חבוש הקסדה עיטרה בעיטורים מרהיבים. לדבריה, התייחסה בעבודתה לחיילי הצעצוע שהכירה בילדותה, חיילים המזוהים עם גבריות, והוסיפה להם את העיטורים הנשיים משהו.

אמניות שעלו לארץ מאתיופיה

בפרק השלישי טל דקל בוחנת מכמה היבטים את יצירות האמניות שעלו ארצה מאתיופיה. בנושא התעסוקה צילמה האמנית סופי ג'מבר סדרת תמונות של עובדי אבטחה ושמירה והדגישה בהן עד כמה הם שקופים לעוברים ושבים.

דנה יוסף עסקה ביצירתה בתחום החינוך שהוענק לעולים מאתיופיה, חינוך שלעתים הייתה בו מעין פטרונות של השלטונות תוך הפגנת יחס מתנשא וגזעני. היא ציירה דיוקנאות של נערות שליוותה באולפנה שבחבל בנימין. דיוקן כזה, הנושא את השם 'אנגודאי', מעטר גם את כריכת הספר הנסקר כאן: נערה קצוצת שיער יושבת מכונסת בעצמה, מהורהרת ומתבוננת בנקודה נעלמת בחלל. האמנית מציינת שהעיסוק בנערות מטרתו להעלות את הנושא המורכב של קליטת הדור הצעיר של המהגרים מאתיופיה והשתלבותם בחברה.

עוד פן בקליטה של יוצאי אתיופיה הוא ההתייחסות לצבע עורם השחור והמושג 'שחורות'. אין כאן רק תיאור פיזי אלא גם הגדרה של מצב תודעתי, פוליטי ותרבותי. אסתי עלמו-וקסלר צילמה ב-2006 אישה שחורה עטויה שמלה לבנה וארוכה ומאחוריה וילון לבן אטום, לצדה קערת פירות הניצבת על עמוד בעל כותרת קלסית. בצילום יש מתח של ניגודים: שחור מול לבן, זהב וצהוב המפחית את נוכחותו של העור השחור לכדי כתם מצומצם.

כך גם עיבדה סמדר אליאס תצלום של בני משפחתה והפכה אותו מפוזיטיב לנגטיב, ובתהליך זה עברו הדמויות הלבנה מפתיעה: 'הכול הופך למשחק של שחור ולבן, כמו המציאות פה בארץ' - היא אמרה בריאיון.

אלסה גדמו עסקה ביחס הנשים האתיופיות לדם. בעבודת וידאו שלה נראית אישה שחורה כורעת על רצפת מטבח לבן, ידיה מטופחות וציפורניה משוחות בלק אדום. הידיים חוזרות ומתחככות זו בזו תוך ניסיון לנקות את הגוף מכתמים ומלכלוך, וברקע נשמע פכפוך נזול. בחברה האתיופית נהגו להקים בקתות נידה. בבקתה כזאת הייתה שוהה האישה בתקופת המחזור ואחרי הלידה. זה היה חלק מהשאיפה לפקח על פיריון הנשים, ובעיקר היה כאן יחס אל דם הגוף כאל מקור טומאה, ויחס זה היה חלק מהזהות הנשית; והנה בארץ, כשהשמירו את מנות הדם שתרגמו עולי אתיופיה, פגעו בהם. באתיופיה הדם נקשר בצורות שונות בזהות היהודית: בתחום שחיטת בעלי החיים ובמנהגי הכשרות.

בסיכום הפרק המעניין הזה מציינת החוקרת, שקשה להכליל את האמניות יוצאות אתיופיה בקבוצה אחת אחידה, שכן כל אחת עוסקת באמנותה מתוך השקפת עולמה הייחודית. אך אפשר לומר שהן כולן מקיימות יחסים עם ההגמוניה הקולטת: מצד אחד יש אצלן רצון להיקלט בחברה ומצד אחר ניכר הרצון לשמור על הייחוד ועל המסורת והשורשים. דוגמה מובהקת לכך היא עבודתה של סופי ג'מבר שצילמה את חג הסיגד: בצילום שלה נראה על דוכן הנואמים גבר לבוש חליפה מערבית ועיניו מופנות למרחקים, ולמטה דמות אישה, לבושה תלבושת מסורתית, עיניה עצומות, מבטה מופנה פנימה. ברקע מונף דגל הלאום.

מהגרות-עבודה

הפרק הרביעי עוסק במהגרות עבודה מהפיליפינים, ומציג את יצירותיהן תוך התמודדות עם שאלת תעסוקתן בארץ, בעיקר בתחום הסיעוד - האם היא מצדיקה את הניתוק ממשפחותיהן בפיליפינים? כמו כן נבחנת שאלת מעמדן של המהגרות בתוך החברה המעסיקה אותן ולעיתים קרובות רואה בהן נחותות. גם מתוארת סוגיית האימהות של המהגרות ומעמד הילדים שנולדו להן בארץ.

סיכום

הספר נשים והגירה: אמנות ומגדר בעידן טרנס לאומי מביא לקורא תמונה מקיפה ומעמיקה של תהליך ההגירה ושל משמעותו למהגרים, ואף מציג בצורה מאורגנת את אוצר המילים הרווח בתחום ובדרך זאת מחדד את ההבנה של המושגים האלה: גזענות, מגדר, מעמד, הגירה ומהגר, זהות.

בחנית היחס בין יצירות האמנות ובין האמניות-המהגרות היא נקודת מבט שהעוסקים בהוראת העברית בוודאי אינם מכירים אותה. ההתבוננות ביצירה כדרך להבין את קשיי המהגר-העולה-התלמיד לעברית עשויה לחדד את הבנתנו כמורים לקשיי תלמידינו. מעניין גם להיווכח עד כמה זרמי ההגירה הם בין-לאומיים, ולכן יפה עשתה החוקרת שפתחה את הספר באמניות מן הגוש הקומוניסטי לשעבר וחתמה אותו במהגרות-עבודה פיליפיניות.